

ԱԶՍՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

պարմական գիր. դոկտոր, ԱԻ

Ի ՀԻՇԱՏԱԿ
ԳԱՔՐԻԵԼԼԱ ՈՒԼՈՒՀՈԶՅԱՆԻ

Սույն թվականի նոյեմբերի 28-ին Պարմայում իր մահկանացուն կնքեց Հայտնի Հայագետ, իտալական բանասիրական դպրոցի ներկայացուցիչ, Բոլոնիայի Համալսարանի Հայագիտության ամբիոնի Հիմնադիր-վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Գաբրիելլա Ուլուհոջանը: Մեծ է նրա վաստակը Ի. դարի իտալական Համալսարանական Հայագիտության զարգացման գործում:

Գաբրիելլան ծնվել է Մանտովայի մարզի Բոցցոլո բնակավայրում 1915 թ. ողբերգությունից հետո խարբերվից եւ Կոստանդնուպոլսից գաղթած, իտալիայում վերահաստատված ծնողների ընտանիքում: Պատանի Գաբրիելլան, հետեւելով Վենետիկի Ռաֆայել-Մուրադյան վարժարանն ավարտած իր հոր ստացած Հայագիտական-մասնագիտական կրթության օրինակին, 1953 թ. ընդունվում է Միլանի կաթոլիկ Համալսարանի բանասիրության եւ փիլիսոփայության բաժանմունքի դասական բանասիրության բաժինը: Համալսարանում ուսանելու տարիներին նա հիմնարար գիտելիքներ է ձեռք բերում ինչպես դասական (լատիներեն, հունարեն, գրաբար), այնպես էլ ժամանակակից եվրոպական լեզուների բնագավառում եւ հաղթահարելով խոսակցական ու գրավոր արեւմտահայերենը՝ Հայտնի Հայագետ Զիանկաուր Բոլոնիեզիի ղեկավարությամբ մասնագիտանում է Համեմատական լեզվաբանության բնագավառում: Համալսարանն ավարտելուց հետո Գաբրիելլա Ուլուհոջանը նշանավոր բյուզանդագետ Անտոնիո Պերտուզիի ղեկավարությամբ ձեռնամուխ է լինում բյուզանդական մատենագիր Գեորգ Պիսիդացու «Վեցօրէից» արարչագործությանը նվիրված երկի Հայերեն եւ Հինսլավոներեն միջնադարյան թարգմանությունների հետազոտությանը: Միաժամանակ նրան

Հոգեհարազատ էին հայ-իրանական պատմական հնչյունաբանությունն եւ համեմատական լեզվաբանությունն խնդիրները: Հեղինակը գիտելիքներն այս պաշարով հետազոտում է հունաբան դպրոցի շրջանակներում ստեղծված Գեորգ Պիսիդացու երկի հայերեն թարգմանությունը՝ ցուցաբերելով դասական հունարենի փայլուն խմացություն: Աշխատանքը գրելու ընթացքում նա համազործակցում է լեզվաբան եւ սլավոնագետ Ջուզեպե Ֆերմելիային, որն էլ գլուխ է բերում Գէորգ Պիսիդացու «Վեցօրէից»-ի՝ սլավոներեն եւ հայերեն թարգմանությունների պատմաբանասիրական քննության հրատարակությունը՝ օգտագործելով Գաբրիելյա Ուլուհոջյանի հետազոտությունն արդյունքները:

Գաբրիելյա Ուլուհոջյանի գիտական հետազոտությունների առաջին շրջանը սերտորեն կապված է հունաբան դպրոցի հայերեն թարգմանությունների ուսումնասիրությունների հետ, որոնց ընթացքում նա ձեւավորվել է իբրեւ հայագետ-հետազոտող: Հայագիտության Ոսկե Ֆոնդում են նրա հետազոտությունները Թեովնի «Ճարտասանությունների», Գեորգ Պիսիդացու «Վեցօրէիցի» եւ Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք հարցողաց» հայերեն թարգմանությունների բնագրերի մասին: Այս բնագավառում Գաբրիելյան նաեւ հմուտ բնագրագետ է, տեքստի հրատարակիչ: Հայագիտությունը նրան է պարտական Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք հարցողաց» գիտական հրատարակության եւ խալեբեն ծանոթագրված թարգմանության համար: Գաբրիելյան իր նպաստն է բերել նաեւ Կեղծ Կալիսթենեսի «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ» երկի թափառական բնագրի հայերեն միջնադարյան թարգմանության հետազոտության ասպարեզում:

Գաբրիելյայի հետազոտություններն հաջորդ կարեւորագույն բնագավառը վիմագրագիտությունն էր. բարդ եւ աշխատատար գիտաճյուղ, որտեղ նրա նվիրումը անսահման էր: Այս բնագավառում նախնական հետազոտությունը սկսեց՝ ձեռքի տակ ունենալով Հ. Օրբելու կազմած «Դիվան հայ վիմագրության» Ա. Հատորը, ուր ներկայացված են Անիի վիմագրության հուշարձանները: Գաբրիելյա Ուլուհոջյանը, յուրացնելով այդ գիտության այբուբենը, թարգմանեց եւ հետազոտեց հազար ու մի եկեղեցիների քաղաքի վիմագիր արձանագրությունները, լուսաբանեց եւ համաշխարհային գիտական հանրությանը ներկայացրեց Բագրատունիների մայրաքաղաքի պատմության բազմաթիվ դրվագներ: 80-ական թթ. կատարված այս հետազոտությունները նպատակ ունեին համաշխարհային հանրությունը ցույց տալ Անի քաղաքի պատմամշակութային հուշարձան-

ների կարեւորությունը համաշխարհային մշակույթի համար եւ հասնել նրան, որ Անին ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ն վերցնել իր հսկողության տակ: Վիմագրերի հետազոտման բնագավառում նրա հաջորդ քայլը եղավ Իրանում գտնվող Զուղայի Սուրբ Ստեփանոս վանքի եւ Դարաշամբի վիմագիր արձանագրությունների հետազոտությունը, որոնք նա վերծանելուց հետո ենթարկեց լեզվաբանական քննության, թարգմանեց իտալերեն եւ օժտեց ծանոթագրություններով: Այդ աշխատությունը նա կցեց փնտրտուքի մի շարք կարեւոր գործիքներ. անճնանունների, ազգանունների, տեղանունների, օգտագործված բառերի ցանկեր եւ վիմագրերի ժամանակագրական աղյուսակ՝ հրատարակությունը օժտելով բարձրորակ լուսանկարներով: Գաբրիելայի վիմագրագիտական հետազոտությունները տարածվեցին նաեւ իր հայրենիք Իտալիայի վրա՝ ի հայտ բերելով Զենովայում պահպանված չափազանց հետաքրքիր հայերեն արձանագրություններ:

Գաբրիելլա Ուլուհոջյանի հետաքրքրությունների մյուս բնագավառը հայերի ներկայությունն էր Իտալիայում: Նա հետաքրքիր նյութեր է հրապարակում Բոլոնիացի, հայոց գործերի մեջ թաթախված Դեոդատո Փափազյանի, Ծիրանավոր Զուգեպե Գասպարո Մեցոֆանտիի եւ Լիուջի Ֆերդինանդո Մարսիլիի եւ վերջապես 1805 թ. Բոլոնիայում ուսանած Պիետրո Կարալուի թիֆլիսեցու մասին պատմող արխիվային վավերագրերից: Նա նույն բնույթի վավերագրեր է հրատարակում նաեւ գրականագետ եւ քաղաքագետ Անտոնիո Բասսոյի, ինչպես նաեւ գրող եւ պոետ Հրանտ Նազարյանցի բարեկամության պատմությունից, որոնք վերաբերում են Հայոց Եղեռնի դժնի տարիներին: Եղեռնի թեման կարմիր թելի նման անցնում էր նրա աշխատանքների միջով՝ իտալացիներին եւ եվրոպական հայագետների նոր սերունդներին ցույց տալով իր ժողովրդի կամքի ամրությունն ու մշակութի բազմակողմանիությունը: Գաբրիելլա Ուլուհոջյանի գիտամանկավարժական գործունեության պսակներից մեկն էլ իր երկու ուսանողների՝ Մարկո Բայսի եւ Լորիս Դինա Լոչետիի հետ Փափստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» իտալերեն թարգմանությունն է, որը չվրիպեց նաեւ իտալական բյուզանդագիտության ամենավառ աստղերից մեկի՝ Անտոնիո Կարիլեի ուշադրությունից:

Գաբրիելլան իր պարտականություններից էր համարում իտալական արխիվներում եւ գրադարաններում հայկական նյութերի դասդասումը, նկարագրությունն ու հրապարակումը: Նա բավական երկար տարիներ պրպտումներ է կատարել Վենետիկի Ս. Ղազար վանքի եւ Վատիկանի Առաքելական գրադարաններում: Գիտաժողովներում հանդես է եկել՝

ներկայացնելով Պարմայի Պալատին գրադարանի եւ իտալական այլ գրապահոցների նյութերը: Այդ է պատճառը, որ նրա հետաքրքրվածությունների կենտրոնում շարունակ գտնվում էին միջնադարյան ձեռագրական նյութերը: Այդ պրպտումների արդյունքում էր, որ ի հայտ եկավ Երեմիա Ջելեպի Քյոմուրճյանի քարտեզը, որը գտնվեց իտալացի պետական գործիչ Լյուդովիկ Ֆերդինանդ Մարսիլիի հարուստ արխիվային ֆոնդում, որը պահվում է Բոլոնիայի «Համալսարանական» գրադարանում: Այդ հայտնագործությունը եւ Գաբրիելլայի խնամաշատ հրատարակությունը մեծ դեր կատարեցին՝ հիմնովին փոխելու մեր պատկերացումները հայկական քարտեզագրության պատմության վերաբերյալ: Նա մեծ ներդրում ունի Իտալիայի տարբեր գրադարաններում պահպանվող հայերեն ձեռագրերի նկարագրության ասպարեզում: Գաբրիելլա Ուլուհյանի աշխատասիրությանն ենք պարտական Իտալական շուրջ քսան քաղաքային գրադարաններում պահպանվող հայկական ձեռագրերի բավական ընդարձակ նկարագրությունների համար: Նրա հիմնական նպատակն է եղել Իտալիայով մեկ ցրված բազմաթիվ գրադարաններում հայերեն ձեռագրերի հայտնաբերումն ու գիտական աշխարհին դրանց հնարավորինս լիակատար նկարագրության տրամադրումը: Մասնագիտական բժախնդրությամբ կիրարկելով ձեռագրերի նկարագրության տաշանական սկզբունքները՝ նա կարողացել է մասնագետներին հասցնել իր տեսած ձեռագրերի բովանդակությունը՝ վերահաստատելով այն տեսակետը, որ Իտալիայում պահվում են Հայոց մշակույթի բազմաթիվ գլուխգործոցներ:

Վերջին տարիներին նրա գիտական գործունեությանը էջմիածին Հանդեսն անդրադարձել է 2005 թ.՝ գրախոսելով անվանի գիտնականի գործունեությանը նվիրված «*Βnagirk' YiSatakac': Documenta memorial Dall' Italia e dall' Armenia. Studi in onore di Gabriella Uluhogian / a cura di Valentina Calzolari, Anna Sirinian, Boghos Levon Zekian, Bologna, Dipartimento di Paleografia e Medievistica Alma Mater Studiorum - Università di Bologna, 2004*» հոգովածների ժողովածուն, որտեղ արժեևորված է նրա գիտական վաստակը:

Գաբրիելլա Ուլուհյանը Հայաստանի եւ Իտալիայի գիտական հասարակությունների միջև իր խաղացած դերով նոր որակի բարձրացրեց միմյանցով հետաքրքրվող մեր երկրների՝ գիտական հիմնարկների փոխհարաբերությունները: Գրավիչ, սկզբունքային ու օրինակելի էր Գաբրիելլա Ուլուհյանը: Նրա հիշատակը դեռ երկար կպահպանվի նրան ճանաչողների, բարեկամների, աշակերտների ու ընկերների սրտերում:

ԳԱՐԻԵԼԼԱ ՈՒԼՈՒՇՈՋԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մենագրություններ

1. *Sillogie delle epigrafi armene di S. Stefano di Giulfra*, (Ricerca sull'Architettura Armena, 22), Milano 1981.
2. *Basilio di Cesarea. Il Libro delle Domande (Le Regole)*, edito e tradotto da G. U., (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 536-537; Scriptores Armeniaci, 19-20), Lovanii 1993.
3. *P'awstos Buzand. Storia degli Armeni*, introduzione e cura di G. U., traduzione di M. Bais e L.D. NOCETTI, note di M. Bais, Milano 1997.
4. *Un'antica mappa dell'Armenia. Monasteri e santuari dal I al XVII secolo*, Ravenna 2000.
5. [In collaborazione con A. SIRINIAN], *Forme di comunicazione nel Medioevo. Copisti e miniatori armeni*, Bologna 2003.
6. *Gli armeni*, il Mulino, Universale Paperbacks, Bologna 2009 [rist. 2013, 2015], pp. 228.
7. *Catalogo dei manoscritti armeni delle Biblioteche d'Italia*, ("Indici e Cataloghi, Nuova Serie XX"), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 2010.

Հոդվածներ

1. «Contributi allo studio della traduzione armena dell'*Hexaemeron* di Giorgio di Pisidia», *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, 12/1-2 (1959), pp. 19-27.
2. «Contributi allo studio della tradizione manoscritta del Basilio armeno: I) il mscr. 5595 di Eri-van», *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere*, 109 (1975), pp. 210-225.
3. «Tecnica della traduzione, particolarità lessicali, calchi sintattici della versione armena dell'*Asceticon* di Basilio», *Handes Amsorya*, 89/10-12 (1975), coll. 405-422.
4. «Note sul testo della traduzione armena dell'*"Asceticon"* di S. Basilio Magno», *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere*, 110 (1976), pp. 114-122.
5. «Testimonianze epigrafiche della presenza degli armeni nell'Azerbaijan iraniano», in *Iran*, I, (Ricerca sull'Architettura Armena, 17), Milano 1977, pp. 149-183.
6. «Il Fondo armeno della Biblioteca Palatina di Parma», in *Atti del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena (Bergamo, 28-30 giugno 1975)*, [a cura di G. Ieni e L.B. Zekian], San Lazzaro-Venezia 1978, pp. 746-760.
7. «Manoscritti e codici miniati armeni», in *Corso di Cultura Armena I*, (Ricerca sull'Architettura Armena, 20), Milano [1979], pp. 133-138.
8. «Indirizzi della poesia armena moderna», *ibid.*, pp. 207-215.
9. «Հիսիսային Իրանի հայկական ճարտարապետական յուշարձանների վիճագրություն» [Iscrizioni sui monumenti architettonici armeni dell'Iran settentrionale], *Patma-banashirakan Handes*, (1979), 1, pp. 143-153.
10. «Le epigrafi del monastero di S. Stefano Protomartire», in *S. Stephanos*, (Documenti di Architettura Armena, 10), Milano 1980, pp. 10-17.

11. «Repertorio dei manoscritti della versione armena di S. Basilio di Cesarea», in *Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic. A Sixteen-Hundredth Anniversary Symposium*, II, ed. by P.J. Fedwick, Toronto 1981, pp. 571-588.
12. «Nota sui dialetti armeni parlati nell'Azerbaigian iraniano», *Bazmavep*, 139/1-2 (1981), pp. 200-210.
13. [In collaborazione con H.L. Zakarian], «Aspetti della situazione linguistica di Erevan (RSS d'Armenia)», *Studi italiani di linguistica teorica ed applicata*, 10/1-3 (1981), pp. 427-438.
14. «Due epigrafi di donazione a S. Stefano di Giulf», *Bazmavep*, 140/1-2 (1982), pp. 173-180.
15. «Abraham Petros Ardzivian, primo patriarca armeno cattolico», *Studi e Ricerche sull'Oriente Cristiano*, 6/1 (1983), pp. 3-17.
16. «Un rotolo manoscritto inedito del Museo Storico di Sofia», in *Atti del Terzo Simposio Internazionale di Arte Armena* (Milano-Vicenza-Castelfranco V.-Piazzola sul Brenta-Venezia, 25 settembre-1° ottobre 1981), [a cura di G.U. e G. Ieni], San Lazzaro-Venezia 1984, pp. 605-614.
17. «Le testimonianze epigrafiche», in *Ani*, (Documenti di Architettura armena, 12), Milano 1984, pp. 72-83.
18. *Bibliography of Armenian Dictionaries*, in *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, 5 (1985), pp. 197-291 [estratto a parte].
19. «La pubblicistica armena a Tiflis intorno alla metà del XIX secolo», in *Georgica*, I, a cura di L. Magarotto e G. Scarcia, Roma 1985, (Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia dell'Università degli Studi di Venezia, 22), pp. 67-81.
20. «Lingua e cultura scritta», in A. Alpago Novello [et al.], *Gli Armeni*, Milano 1986, pp. 115-130.
21. «Sur l'onomastique des œuvres de traduction: la version arménienne des *Progymnasmata* de Théon», *Studi italiani di linguistica teorica ed applicata*, 15/1-3 (1986), pp. 97-106.
22. «Epigrafi armene a Genova», *Studi Orientali e Linguistici*, 3 (1986) [= *Miscellanea in onore di L. Heilmann per il Suo 75° compleanno*, Bologna 1987], pp. 99-108.
23. «La tradizione manoscritta della versione armena dell'*Asceticon* di S. Basilio», *Le Muséon*, 100 (1987), pp. 363-375.
24. «Problèmes d'onomastique dans la version arménienne des *Progymnasmata* de Théon», *Handes Amsorya*, 101 (1987), pp. 669-675.
25. «Studenti armeni a Bologna nella cerchia del Mezzofanti», *Il Carrobbio*, 14 (1988), pp. 324-331.
26. «Տեառն ասելով. յունարենի բացարձակ սեռականի թարգմանությունը Բարսեղ Կեսարացու հայերէն բնագրում» [La traduzione del genitivo assoluto greco nel testo armeno di Basilio di Cesarea], *Patma-banasirakan Handes*, (1989), I, pp. 167-176.
27. «Pietro Caraloff di Tiflis, studente a Bologna (1805)», in *L'URSS. La Russia e i popoli dell'Unione Sovietica: cinque secoli di rapporti con Bologna e l'Italia*. Atti del Convegno Bologna-Nationes, Milano 1990, pp. 183-188.
28. «Nel mondo meraviglioso dei manoscritti», in *Gli Armeni in Italia*. Հայերը Իտալիոյ մէջ, [catalogo della mostra: Venezia-Padova, 9 settembre 1990-20 gennaio 1991], a cura di B.L. Zekiyani, Roma 1990, pp. 82-85.
29. «Bologna e gli Armeni», in *Atti del Quinto Simposio Internazionale di Arte Armena* (Venezia-Milano-Bologna-Firenze, 28 maggio-5 giugno 1988), [a cura di B.L. Zekiyani], San Lazzaro-Venezia 1991, pp. 531-538.

30. «In margine alla versione armena dello "Hexaemeron" di Giorgio Pisida», *Rivista di Bizantinistica*, 1/1 (1991), pp. 91-109.
31. «Il Card. Mezzofanti tra armeno e Armeni», in *La benedizione di Babele. Contributi alla storia degli studi orientali e linguistici, e delle presenze orientali, a Bologna*, a cura di G.R. Franci, (Studi e testi orientali, 3), Bologna 1991, pp.137-150.
32. «La tradizione medievale armena sull'origine delle *Regole* di San Basilio», *Studi e ricerche sull'Oriente cristiano*, 14/3 (1991), pp. 341-346.
33. «Նկատողություններ Գեորգ Բիսիդեսի "Վեցօրեայի" հայերեն թարգմանության մասին» [Osservazioni sulla traduzione armena dello *Hexaemeron* di Giorgio di Pisidia], *Banber Erevani Hamalsarani* (1992), 1, pp. 167-173.
34. «Les églises d'Ani d'après le témoignage des inscriptions», *Revue des Études Arméniennes*, n.s. 23 (1992), pp. 393-417 [rist. anast. in *Ani. World Architectural Heritage of a Medieval Armenian Capital*, ed. by S.P. Cowe, Leuven 2001, pp. 23-37].
35. «Traduzioni armene di testi bizantini: problemi di edizione», *Rivista di Bizantinistica*, 3 (1993), pp. 421-432.
36. «Բոլոնիայի հայերեն ձեռագիր թիւ 3291» [Il ms. 3291 di Bologna], *Banber Erevani Hamalsarani* (1993), 2, pp. 105-114.
37. «È a Bologna la perduta "Geografia" di Eremia Čelebi K'ēōmiwrčean», *Bazmavep*, 152 (1994), pp. 361-377.
38. «Բարսեղ Կեսարացու "Գիրք հարցողաց" երկի հայերեն թարգմանությունը (Բնագրագիտական քննությունը)» [La traduzione armena del *Libro delle Domande* di Basilio di Cesarea], Erevan 1994 [dissertazione per il conferimento del titolo di Dottore *honoris causa* dell'Accademia delle Scienze della Repubblica d'Armenia].
39. «Luigi Ferdinando Marsili e il catolico armeno Yakob Julayec'i», in *Ad limina Italiae. Un ritorno in Italia». In viaggio per l'Italia con mercanti e monaci armeni*, a cura di B.L. Zekian, (Eurasistica. Quaderni del Dipartimento di Studi Eurasiatici. Università degli Studi Ca' Foscari di Venezia, 37), Venezia 1996, pp. 199-216.
40. «Notizia preliminare sul Fondo "Deodato Papasian" presso la Biblioteca Ariostea di Ferrara», *ibid.*, pp. 217-227.
41. «I luoghi e i modi della trasmissione del sapere in Armenia nel V secolo», in *Il Caucaso: cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (secoli IV-XI)*. XLIII Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (20-26 aprile 1995), I, Spoleto 1996, pp. 521-551.
42. «Երեմիա Չելեպի Քելօմիրճեանի նորայայտ քարտեզը» [La Mappa di Eremia Č'elēpi K'ēōmiwrčean recentemente rinvenuta], *Patma-banasirakan Handes*, (1997), 2, pp. 185-188.
43. «A proposito della traduzione italiana di P'awstos Buzand. Problemi e proposte di soluzione», *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 50/1-3 (1997) [= *Festschrift E. Schütz*], pp. 321-328.
44. «Trésors arméniens dans les bibliothèques d'Italie», in *Travaux du Deuxième Congrès Mondial Scientifique Arménien*, Paris 1998, pp. 94-97.
45. [In collaborazione con S. Mancini Lombardi], «Due redazioni per il *Romanzo di Alessandro* armeno: tessere di un mosaico perduto?», in *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Il "Romanzo di Alessandro" e altri scritti*. Atti del Seminario internazionale di studio (Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997), a cura di R.B. Finazzi e A. Valvo (L'eredità classica nel mondo orientale, 2), Alessandria 1998, pp. 157-174.

46. «La versione armena dei *Progymnasmata* di Elio Teone: una miniera per il recupero dei testi classici», *Eikasmós*, 9 (1998), pp. 219-224 [poi rist., cf. n° 59].
47. «V secolo: il "Secolo d'oro"», in *Roma-Armenia*, [catalogo della mostra: Salone Sistino, Biblioteca Apostolica Vaticana, 25 marzo-16 luglio 1999], a cura di C. Mutaftian, Roma 1999, pp. 83-88.
48. «Deodato Papasian, il Privilegio di Leone III ai Genovesi e il reliquiario di Skevra», *ibid.*, pp. 278-279.
49. «Nella città che nella loro lingua si chiama "Bologna". Una fratellanza antica, gli armeni in terra bolognese», *Saecularia Nona*, 14, Annual, (1998/99) [= *Bologna University 900th Anniversary Review*], Bologna 1999, pp. 63-68.
50. «La collezione di manoscritti della biblioteca di San Lazzaro», in *San Lazzaro degli Armeni. L'isola, il monastero, il restauro*, a cura di M. Maguolo e M. Bandera, Venezia 1999, pp. 121-131.
51. «Un documento dimenticato del Fondo Marsili: la *Mappa Geografica della Chiesa armena* di Eremia Čelebi Keomurdjian», *Atti della Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna. Classe di Scienze Morali. Rendiconti* (a.a. 1994-1999) [2000], pp. 41-49.
52. «Signes, cartes, écritures: sur les traces du chemin culturel des Arméniens», *Aštanak*, 3 (2000), pp. 153-161.
53. «Եղիշէի "Խրատ յաղագս միանձանց"-ը եւ նրա անդնութիւնները շրջակայ մշակութիւնի հետ (մեկնաբանութեան փորձ) [*L'esortazione ai solitari* di Ehiše: un'interpretazione alla luce delle culture finitime], in Հայաստանը եւ քրիստոնէայ Արեւելքը / *Armenia and Christian Orient*. [Atti del Simposio Internazionale: Erevan, 14-19 settembre 1998, a cura di P.M. Muradyan], Erevan 2000, pp. 341-346.
54. «I Vangeli in Armenia», in *I Vangeli dei Popoli. La Parola e l'immagine del Cristo nelle culture e nella storia*, [catalogo della mostra: Città del Vaticano, Palazzo della Cancelleria, 21 giugno-10 dicembre 2000], a cura di F. D'Aiuto, G. Morello, A.M. Piazzoni, Città del Vaticano-Roma 2000, pp. 53-59.
55. «Ricerche filologico-linguistiche su antiche traduzioni armene di testi greci: fra "archeologia" e attualità», *Lexis*, 18 (2000), pp. 181-192.
56. «Basilio il Grande, l'Armenia e gli armeni», in *Basilio tra Oriente e Occidente*. Convegno Internazionale "Basilio il Grande e il monachesimo orientale", Cappadocia 5-7 ottobre 1999, Comunità di Bose, 2001, pp. 181-208.
57. «Hrand Nazariantz e Antonio Basso: pagine inedite di un'amicizia», in *Armenian History Materials in the Archives of Central Europe*, [ed. by G. Uluhogian], Yerevan 2001, pp. 116-136.
58. «Linguistica e filologia armena negli ultimi cinquant'anni a Milano», in *Cinquant'anni di ricerche linguistiche: problemi, risultati e prospettive per il terzo millennio*. Atti del IX Convegno internazionale di linguisti, Milano, 8-9-10 ottobre 1998, a cura di R.B. Finazzi e P. Tornaghi, Alessandria 2001, pp. 623-631.
59. «La versione armena dei *Progymnasmata* di Elio Teone: miniera per il recupero dei testi classici», in *Autori classici in lingue del Vicino e Medio Oriente*. Atti del VI, VII e VIII Seminario sul tema: Recupero di testi classici attraverso recezioni in lingue del Vicino e Medio Oriente, Milano 5-6 ottobre 1987, Napoli, 5-6 dicembre 1988, Bologna 13-14 ottobre 1989, a cura di G. Fiaccadori, Roma 2001, pp. 139-144 [rist., con lievi differenze, del n° 46].
60. «Ricerche filologico-linguistiche su antiche versioni armene di testi greci», *ibid.*, pp. 315-323.

61. «Note sull'attività filologica e linguistica dei Mechitaristi di San Lazzaro», *Rassegna Armenisti Italiani*, 5 (2002) pp. 5-9.
62. «Գանձասարի Կաթողիկոսութիւնն ըստ Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի քարտեզի (1691 թ.)» [Il Catolicosato di Ganjasar secondo la Mappa di Eremia Ç'elēpi K'ēōmiwrĉean (a.D. 1691)], *Patma-banasirakan Handes*, (2003), 1, pp.158-165.
63. «Un tardo apocrifo armeno relativo a Costantino il Grande: la "Lettera dell'amicizia e dell'unione"», *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, ser. II, 5 (2003), pp. 369-385.
64. «Tra documentazione e filologia: le scuole mechitariste di Venezia e Vienna», in *Gli Armeni e Venezia. Dagli Sceriman a Mechitar: il momento culminante di una consuetudine millenaria*. Relazioni presentate al Convegno Internazionale di Studio promosso dall'Istituto Veneto di Lettere, Scienze ed Arti l'11, 12 e 13 ottobre 2001, nel III Centenario della fondazione dei Padri Armeni Mechitaristi di Venezia, a cura di B.L. Zekiyani e A. Ferrari, Venezia 2004, pp. 223-237.
65. «Monasteri e santuari nella Mappa di Eremia Çelebi Kēōmiwrĉean (1691): una testimonianza della spiritualità armena», in *La spiritualità armena nei secoli X-XII*. Atti della I settimana di studio sulla spiritualità armena (Isola di San Lazzaro-Venezia, 3-8 settembre 2002), [Venezia, 2004], pp. 103-123.
66. «Un inedito medievale armeno su Filone», in A.M. Mazzanti - F. Calabi (a cura di), *La rivelazione in Filone di Alessandria: natura, legge, storia*. Atti del VII Convegno di studi del Gruppo italiano di ricerca su Origene e la Tradizione Alessandrina, Bologna 29-30 settembre 2003, Villa Verucchio 2004, pp. 249-252.
67. «La Chiesa armena oggi: uno sguardo alla sua storia e alle sue istituzioni», (testo della conferenza tenuta presso il Centro Pattaro a Venezia il 15 ottobre 2003), in *Appunti di Teologia*. Notiziario del Centro Pattaro di Venezia, 2004 (XVII), n. 1, pp. 1-4.
68. «Sulle rive del medio Arasse: frammenti di storia armena», in G. Macchiarella (a cura di), *Alpaghian. Raccolta di Scritti in onore di Adriano Alpago Novello*, 2005. Webfestschrift on-line.
69. «Armeni a Ravenna», in *Ravenna da capitale imperiale a capitale esarcale*. Atti del 17° Congresso internazionale di studio sull'alto Medioevo: Ravenna, 6-12 giugno 2004, Spoleto 2005, vol. I, pp. 537-558.
70. «Il catalogo dei manoscritti armeni dispersi nelle biblioteche italiane» (in arm.), in *Armenian Studies Today and Development Perspectives*, Atti del congresso internazionale, Erevan 15-20 settembre 2003, Erevan 2004, pp. 297-302.
71. «Un itinerario agli studi armeni: riflessioni di un'armena della diaspora», *Rassegna degli Armenisti Italiani*, VIII (2005), pp. 2-7.
72. «Un armeno al servizio del re di Sardegna: premesse per una ricerca sul barone Deodato Papasian», *Bazmavep*, 164/1-4 (2006), pp. 494-514.
73. «L'attività filologica dei Mechitaristi di Venezia», in *Giornate dell'Amicizia italo-armena. Ottobre-novembre 2005*, Erevan 2005, pp. 248-249.
74. «Il Santo Segno del Signore: considerazioni sul culto della Croce e sulla sua diffusione in Armenia», in *La tua Croce Signore Gesù sia per noi rifugio*. Atti della II Settimana di Studio sulla Spiritualità Armena. Isola di San Lazzaro-Venezia, 8-14 settembre 2003, Beirut 2006, pp. 99-116.

75. «Occhi armeni alla corte di Persia», in A. Panaino - A. Piras (a cura di), *Proceedings of the 5th Conference of the Societas Iranologica Europaea - Ravenna 6-11 October 2003*, Mimesis, Milano 2006, vol. I, pp. 747-756.
76. «Presenze armene a Lucca e in Toscana in età tardo-medievale e moderna», *Actum Luce. Rivista di studi lucchesi*, XXXV/1 (Marzo 2006) [2007], pp. 29-49.
77. «The Pentaglot Apostolos in the Biblioteca Ambrosiana: Ms. B 20 inf. a-b», in B. Der Mugrdchian (ed.), *Between Paris and Fresno: Armenian Studies in Honor of Dickran Kouymjian*, Costa Mesa CA 2008, pp. 247-259.
78. «Giancarlo Bolognesi, il Maestro e lo studioso: una testimonianza», in R.B. Finazzi - P. Tornaghi (a cura di), *Dall'Oriente all'Occidente. Itinerari linguistici di Giancarlo Bolognesi*, ISU Università Cattolica, Milano 2008, pp. 91-101.
79. «L'epoca di Cilicia nella Chiesa Armena (1045-1441)», in L. Vaccaro - B.L. Zekyan (a cura di), *Storia religiosa dell'Armenia. Una cristianità di frontiera tra fedeltà al passato e sfide del presente*, Centro Ambrosiano, Gazzada (Va) 2010, pp. 71-92.
80. «Qualche osservazione sulla lingua della Storia degli arcieri di Grigor di Akner», in *I Mongoli in Armenia: storia e immaginario*. Atti del Seminario Internazionale, Bologna, Dipartimento di Paleografia e Medievistica, 26 e 27 novembre 2009, a cura di M. Bais - A. Siirinian, *Bazmavep* 168/3-4 (2010), 2011, pp. 663-672.
81. «Lingua e scrittura», in *Armenia. Impronte di una civiltà* (Catalogo della Mostra al Museo Correr, Museo Archeologico Nazionale, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia 16 dicembre 2011-10 aprile 2012), a cura di G. Uluhogian - B.L. Zekyan - V. Karapetian, Skira, Milano 2011, pp. 35-39.
82. «Lettere da casa prima e dopo la catastrofe: Tadem 1913-1914; 1919», Venice - St. Lazare, 2011, (Bibliothèque d'arménologie "Bazmavep", 40).
83. «Il Matenadaran: storia di una biblioteca speciale», [s.l., s.d.], pp. 32.
84. «Il manoscritto armeno nelle biblioteche italiane», in C. Baffioni - R.B. Finazzi - A. Passoni Dell'Acqua - E. Vergani, *Gli studi orientalistici in Ambrosiana nella cornice del IV centenario (1609-2009)*, Milano - Roma 2012, pp. 125-143.
85. «O tu lingua meravigliosa (L'apporto dei Mechitaristi alla salvaguardia e alla diffusione dell'armeno)», *Bazmavep*, 171/1-2 (2013), pp. 208-221.
86. «Due manoscritti armeni salvati dai Cappuccini», *Revue des Études Arméniennes*, XXXVI (2014), pp. 211-236.
87. «Cent'anni dal genocidio degli armeni», editoriale online <http://www.viandanti.it> 20 aprile 2015; ripubblicato in «Il Regno», Studio del mese: *Armenia 1915: fu genocidio?*, 15 aprile 2015, pp. 276-277.
88. «I libri e la biblioteca, ovvero la cultura di un popolo martoriato. Un simbolo dell'Armenia: il nuovo Matenadaran», *Pretext*, IV (ottobre 2015), pp. 124-129.
89. «In viaggio con Adriano», in *Hodoeporica Venetiana. La divisione del mondo in Orienti*. Atti del Convegno di Studi (Biblioteca Internazionale "La Vigna" - Vicenza, 18 aprile 2015), a cura di G. Pedrini, Vicenza 2015, pp. 387-400.
90. «Il Salterio di Abgar T'oxa t'ec'i (a. 1565) e l'avvio degli studi armenistici presso la Biblioteca Ambrosiana di Milano», in G. Uluhogian, *Collectanea Armeniaca*, a cura di R.B. Finazzi - A. Siirinian, Milano - Roma 2016, pp. 313-337.

**Թարգմանություններ, հանրագիտարանային հոդվածներ,
գրախոսություններ, հրապարակումներ**

1. Մատենագիտական ազդ. L. Leloir, «La version géorgienne de la Bible», [*Bazmavep*, 116 (1958), 197-203], *Bibbia e Oriente*, 2 (1960), p. 75.
2. Թարգմանություն. Abraham di Ankara, *Lamento sulla presa di Costantinopoli*, in *La caduta di Costantinopoli*, II: *L'eco nel mondo*, a cura di A. Pertusi, Milano 1976, pp. 412-419.
3. *Mostra del Libro armeno*, Catalogo-guida [della mostra: Biblioteca dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, Sala Riviste, 6-13 giugno 1979], Milano 1979.
4. Գրախոսություն. Կ. Մուրատյան, *Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրության մէջ*, Erevan 1983, *ibid.*, pp. 347-350.
5. Գրախոսություն. G. Lafontaine-B. Coulie, *La version arménienne des Discours de Grégoire de Nazianze. Tradition manuscrite et histoire du texte*, Lovanii 1983, *Bazmavep*, 142/3-4 (1984), pp. 344-347.
6. «L'âge classique de l'imprimerie arménienne», in *Le livre arménien à travers les âges*, Catalogue de l'exposition tenue au Musée de la Marine, Marseille, 2-21 octobre 1985, Marseille 1985, pp. 115-117.
7. Բառահոդված. «*Libro del cammino (II)*», di E. Ciarenza, in *Dizionario dei Capolavori*, Torino 1987, p. 891.
8. Բառահոդված. «*Ferite dell'Armenia (Le)*», di Kh. Abovian, *ibid.*, pp. 607-608.
9. Հաղորդում. «The Fourth International Symposium on Armenian Art (Yerevan 11-17 September 1985)», *Studi Medievali*, ser. III, 28/1 (1987), pp. 481-484.
10. Հաղորդում. «Recupero di testi classici attraverso recezioni in lingue del Vicino e Medio Oriente (VI)», Milano 5-6 Ottobre 1987», *Studi e Ricerche sull'Oriente Cristiano*, 10/3 (1987), pp. 183-185.
11. Մատենախոսություն. ad A. Sirinian, «Contributo allo studio della versione armena dell'Orazione 7 di Gregorio di Nazianzo», *Studi e Ricerche sull'Oriente Cristiano*, 11/3 (1988), p. 179.
12. Հաղորդում. «Due importanti convegni internazionali a Erevan (RSS d'Armenia)», *Rivista di Bizantinistica*, 1/1 (1991), pp. 289-296.
13. *Conversazioni sull'Armenia (Bologna, novembre 1994)*, Bologna 1994, 14 pp.
14. Գրախոսություն. B. Coulie (ed.), *Sancti Gregorii Nazianzeni Opera. Versio Armeniaca, I. Orationes II, XII, IX*, (Corpus Christianorum, Series Graeca, 28; Corpus Nazianzenum, 3), Turnhout 1994, *Le Muséon*, 108/3-4 (1995), pp. 431-434.
15. «Presentazione», in V. Ohanian, *Dizionario italiano-armeno*, Venezia-San Lazzaro, 1995, p. [3].
16. «Presentazione», in V. Ohanian, *Dizionario armeno-italiano*, Venezia-San Lazzaro, 1996, p. [3].
17. Թարգմանություն. Hovhannes Thumanian, *Preludio*, in *In forma di parole*, XVIII, ser. IV, 1 (gennaio-marzo 1998) [= *Canto d'Armenia. Yerg Hayastani*, a cura di B.L. Zekian], pp. 193, 198-201.
18. Թարգմանություն. Siamantho, *Un pugno di cenere, casa paterna...*, *ibid.*, pp. 203-207.
19. Թարգմանություն. Paruyr Sevak, *Pregliera del nuovo giorno*, *ibid.*, pp. 272-275.

20. «Preface / Առաջաբան», in *Armenian History Materials in the Archives of Central Europe*, [a cura di G. Uluhogian], Yerevan 2001, pp. 5-8.
21. «Presentazione», in Aksel Bakunts, *Racconti dal silenzio. Cinque novelle armene*, [trad. di M. Bernardelli, E. Botticelli, S. Kirakosyan, S. Mancini Lombardi; cura redazionale di G. Uluhogian], (Carte armene), Milano 2002, pp. 9-10.
22. «Presentazione», in: *Le scienze e le "arti" nell'Armenia Medievale*. Atti del Seminario Internazionale 29-30 ottobre 2001, a cura di A. Sirinian, S. Mancini Lombardi, L.D. Nocetti, (Dpm quaderni, convegni 1), Bologna 2003, pp. 3-4.
23. «Il Catalogo dei manoscritti che si trovano nelle biblioteche d'Italia», in *Levon Khachikian 90. Materials of International Conference dedicated to the 90° Anniversary of the Founder-Director of the Matenadaran*, Yerevan 2011, pp. 51-58.
24. Առաջաբան. in *Studies on the Ancient Armenian version of Philo's Works*, by S. Mancini Lombardi & Paola Pontani, Leiden-Boston 2011, pp. 1-6.
25. Գրախոսություն. C. Gugerotti, *Caucaso e dintorni. Viaggio in una cristianità di frontiera*, Roma 2012, ne «L'Osservatore Romano» del 7 luglio 2012.
26. «Հաղորդում Իտալիայում (Ռեջջիո Եմիլիա ք.) նոր հայտնաբերուած երկու ձեռագրերի մասին» [Comunicazione su due manoscritti recentemente ritrovati nella città di Reggio Emilia], *Banber Matenadaran*, 20 (2014), pp. 469-476.
27. [= G. Uluhojyan], «A New Development for Armenian Studies in Italy: the Ambrosian Academy in Milan», *Banber Hayagitutean/Vestnik Armenovedeniya/Journal of Armenian Studies*, X/1 (2016), pp. 161-165 [հայերեն և ռուսերեն ամփոփումները էջ 166-167 և 168-169], առցանց մատչելի հասցեն. <http://www.haygithimnadram.am/journals.php?langid=1>

Խմբագրական աշխատանքներ

1. *Atti del Terzo Simposio Internazionale di Arte Armena* (Milano-Vicenza-Castelfranco V.-Piazzola sul Brenta-Venezia, 25 settembre-1° ottobre 1981), [a cura di G. Uluhogian e G. Ieni], San Lazzaro-Venezia 1984 [հմմտ. № 16].
2. *Armenian History Materials in the Archives of Central Europe*, [ed. by G. Uluhogian], Yerevan 2001 [հմմտ. № 57].
3. Aksel Bakunts, *Racconti dal silenzio. Cinque novelle armene*, [trad. di M. Bernardelli, E. Botticelli, S. Kirakosyan, S. Mancini Lombardi; cura redazionale di G. Uluhogian], (Carte armene), Milano 2002 [հմմտ. № 21].
4. *Finestra sul cinema armeno - Il fascino discreto del cinema armeno*, [in occasione della rassegna cinematografica: Bologna, Cineteca, 9-18 marzo 2003, con testi di C. Bragaglia et al.], a cura di C. Bragaglia, G. Uluhogian e A. Sirinian, [Bologna] 2003.
5. *Armenia. Impronte di una civiltà* (Catalogo della Mostra al Museo Correr, Museo Archeologico Nazionale, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia 16 dicembre 2011-10 aprile 2012), [con B.L. Zekiy, V. Karapetian], Milano 2011 [հմմտ. № 81].

*Մատենագիրությունը պատրաստեց
պրոֆ. ԱՆՆԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆԸ*

